

Природничо-географічні дослідження

Любіцева О.О.

ГЕОГРАФІЯ ТУРИЗМУ: ЗМІНА ПАРАДИГМ

Географія туризму – галузь географічних знань про просторово-часові закономірності функціонування туризму як суспільного явища.

Сама сутність туризму як мобільної форми споживання, оснований на доланні простору, пов'язана з територією, характером середовища в широкому розумінні цього поняття (природного, соціально-культурного та економічного середовища людської діяльності) і є географічною. Тому саме географам належить значний доробок у дослідженнях туризму: відомі праці В.С.Преображенського, Ю.О.Веденіна, І.В.Зоріна, М.А.Ананьєва, Н.П.Зачиняєва, Н.С.Фальковича, Є.А.Котлярова та інших дослідників радянських часів, а в Україні – М.П.Крачила [2].

Поширення туризму – мобільної складової рекреаційної діяльності – динаміка та масштабність цього явища, його соціально-економічні наслідки є тим об'єктивним підґрунтям, на якому сформувалось соціальне замовлення на географічні дослідження туризму. Географія туризму формувалась протягом 60-80-х років ХХ ст. у складі рекреаційної географії як її розділ.

Рекреаційна географія – галузь географічних знань, яка, спираючись на рекреаційну функцію як необхідну складову суспільного відтворення, займається розробкою теоретико-методичних засад територіальної організації відпочинку та оздоровлення. Наукові основи рекреаційної географії закладені працями В.С. Преображенського, Ю.О. Веденіна, М.С. Мироненка, І.Т. Твердохлебова та інших фахівців з теорії та практики рекреаційної діяльності.

У процесі відпочинку виникають еко-

номічні та позакоекономічні відношення і явища, які становлять сутність рекреаційної діяльності. Рекреаційна діяльність є наслідком подальшого поглиблення суспільного поділу праці. Поступовий перехід суспільства від моделі життєзабезпечення до моделі змістовного проведення вільного часу, характерний для постіндустріальних країн, дає підстави прогнозувати подальше зростання рекреаційної діяльності та урізноманітнення її функцій. Рекреації притаманне ускладнення внутрішньої структури внаслідок урізноманітнення запитів населення до відпочинку та диверсифікація, що відбивається на територіальній організації рекреаційної діяльності. Формою територіальної організації рекреаційної діяльності визначена територіальна рекреаційна система (ТРС), що є об'єктом дослідження рекреаційної географії. ТРС є цілісною, динамічною системою, стійкість та надійність якої забезпечується функціональною єдністю складових: відпочиваючих (рекреантів), природних та культурних ресурсів, інфраструктури, обслуговуючого персоналу та органів управління [4]. Завданнями рекреаційної географії є виявлення та оцінка рекреаційних ресурсів, встановлення рекреаційної ємності та можливих граничних навантажень території на базі науково обґрунтованих нормативів з метою оптимізації розвитку й функціонування ТРС. Наведені постулати свідчать, що в основі формування та функціонування ТРС лежить концентрація та комбінування природних та культурно-історичних ресурсів, які стимулюють попит населення і його задоволен-

ня шляхом організації споживання цих ресурсів. Тобто в рекреаційно-географічних дослідженнях превалює ресурсний підхід як на теоретико-методологічному, так і на методичному рівні. Дослідження рекреаційних ресурсів, виявлення рекреаційного потенціалу території та ефективна організація споживання цих ресурсів, оптимізована щодо запитів населення, становить предмет рекреаційної географії. Тобто рекреаційна географія перед усім досліджує ресурси, рівень концентрації та комбінування яких дозволяє спеціалізувати певні території на виконанні рекреаційних функцій.

Урізноманітнення рекреаційної функції та розширення рекреаційної діяльності внаслідок розвитку туризму як масового явища спричинило формування географії туризму як окремої географічної науки. Виокремились два основних напрями географічних досліджень туризму: а) частковий, оснований на трактуванні туризму як форми активного відпочинку, що носить переважно спортивно-оздоровчий характер і, виходячи з цього, основна увага приділялась дослідженню рекреаційних ресурсів та можливості їх використання в спортивно-оздоровчій діяльності засобами туризму; б) комплексний, при якому туризм розглядався як специфічна галузь сфери обслуговування населення, функціонування якої є міждисциплінарною проблемою, яка може бути вирішена на основі загальногеографічного підходу, що об'єднує дослідження рекреаційних ресурсів та територіальної організації туристичного господарства.

Міждисциплінарний підхід покладений в основу туризмознавства - комплексної географічної дисципліни про територіальну організацію туризму [3]. Зарубіжні дослідження рекреації і туризму торкались перед усім економічних питань [6], у складі яких вирішувались і пи-

тання територіальної організації [1].

«Географія туризму – це географічна наука, що вивчає територіальну організацію туристичного господарства, умови та особливості його розвитку в різних районах та країнах» [2]. Завданнями географії туризму визначались: оцінка рекреаційних ресурсів, економічне обґрунтування та пошук засобів їх ефективного використання; визначення передумов розвитку туризму; вивчення територіальної організації туристичного господарства; дослідження туристичних зв'язків; туристичне районування та моделювання територіальної організації; прогнозування розвитку туризму [3]. Таким чином, предметне коло географії туризму торкалось перед усім питань територіальної організації туристичного господарства, яке розглядається як «галузь народногосподарського комплексу, яка обслуговує туристів»[3]. Ця галузь сфери обслуговування є комплексною, спеціалізованою, розвивається на основі ефективного використання туристичних ресурсів, а найефективнішою формою територіальної організації туризму є ТРС. Таким чином, географія туризму в складі рекреаційної географії розглядала саме туристичне споживання, а основними формами територіального зосередження туристичного споживання вважались територіальні рекреаційні системи (ТРС), які формувались на основі певних ресурсів та їх сполучення як цільові керовані об'єкти з виконання відтворювальної функції. Рівень концентрації та комбінування рекреаційних ресурсів визначає масштаби ТРС (за ступенем привабливості і відповідного споживання) та їх спеціалізацію. Основою територіальної організації туризму була пропозиція, яка формувалась відповідно до можливостей ефективного використання наявних рекреаційних ресурсів в межах ТРС різного рівня. Поняття про ТРС як структурну одиницю

територіальної організації туризму, що є складовою рекреаційної діяльності, є основоположним у географії туризму. Саме на базі ТРС різного рангу формується пропозиція і реалізується попит (мета подорожі). ТРС становлять ресурсну основу всіх форм рекреаційної діяльності. Їх структура та організація, характер зв'язків та особливості функціонування в сучасних умовах дозволяють розглядати ТРС як ринки туристичних послуг різного масштабу, що формуються й діють на основі закону абсолютних переваг.

Туризм є глобальним явищем, прояви якого в умовах конкретної території відбивають вплив дії об'єктивних умов та суб'єктивних чинників, що забезпечують порівняльні переваги розвитку туризму на цих територіях. На попередньому етапі розвитку нашої країни домінуючими були суб'єктивні чинники, реалізовані в принципах централізовано керованої економіки. За умов такої моделі економічного розвитку, що визначала розвиток «туристичного господарства», як і інших галузей соціальної сфери, за залишковим принципом, жорсткої лімітації міжнародних туристичних обмінів, що впливало на формування попиту на послуги туризму, спотворюючи його дефіцитністю значної кількості послуг та штучно спрямовуючи на внутрішній попит, застосування ресурсного підходу не тільки на теоретичному рівні, а й у практиці проектування та містобудування дало свої позитивні наслідки у вигляді таких елементів територіальної структури як курортно-рекреаційні зони, курорти, туристичні центри, тобто ТРС різного рівня та спеціалізації.

Так у географії туризму склалась *ресурсна парадигма*, згідно якої зазначався примат ресурсів (перш за все природно-рекреаційних) як визначального чинника розвитку туризму на певній території. Характер цих ресурсів, їх по-

єднання з культурно-історичними та інфраструктурним забезпеченням території визначають рівень та масштаби ТРС, її спеціалізацію. Безумовно, значення ресурсів у розвитку та функціонуванні туризму, особливо у формуванні ТРС, незаперечне, оскільки ресурси є властивістю території. Їх поєднання визначає рівень привабливості певних територій для розвитку туризму, впливає на формування попиту та туристичне споживання. Ресурсна парадигма ґрунтується на дії закону абсолютних переваг, чинність якого для розвитку, функціонування та територіальної організації туризму є беззаперечною.

Зміна пріоритетів суспільного розвитку в нашій країні позначилась і на розвитку туризму, який, попри обмеження попередньої доби, набирає рис, притаманних галузі світового господарства. Зміна суспільних орієнтирів позначилась на формуванні попиту, а реформування економіки на ринкових засадах – утворенням ринку туристичних послуг. Саме туристичний ринок як механізм врівноваження попиту/пропозиції є формою організації споживання. Дедалі більше в розвитку туризму увага акцентується на ролі закону порівняльних переваг, який базується на співвідношенні чинників, що забезпечують порівняльні переваги певної країни перед її торговими партнерами і впливає на формування пропозиції, відповідно створюючи попит. Таким чином, вирішальним чинником формування господарських структур і, відповідно, ринкового механізму в туризмі є капітал, гроші, інвестиції. Прикладом такої інвестиційної орієнтації можуть служити туристичні центри, практично створені на “голому місці”, де привабливість місцевих природно-рекреаційних ресурсів була практично нульовою (Лас-Вегас, Діснейленд). Саме співвідношення чинників виробництва визначає інвес-

тиційну привабливість країн та окремих територій, створюючи фінансові потоки і стимулюючи розвиток пропозиції та формування попиту, тобто стимулюючи розвиток ринку туристичних послуг. Таким чином, в умовах глобалізації суспільного життя, розвитку ринкових відносин саме ринок туристичних послуг є основою функціонування туризму. Тому саме *дослідження ринкових процесів в туризмі*, що відбивають динамічність попиту/пропозиції в часі та відтворюються у формах його територіальної організації повинні становити предметну сутність географії туризму.

Суспільно-географічні дослідження ринку туристичних послуг як форми суспільної організації споживання полягають в системному підході до оцінки властивостей і механізму функціонування явища, який передбачає визначення елементів (суб'єктів ринку), їх структурованості (за суттєвими ознаками ринку), ієрархії як елементів, так і виявлених структур, зв'язків між ними, які визначають наявність та інтенсивність взаємодії між складовими ринку і дозволяють розглядати його як певну функціональну цілісність з властивими їй якісними та кількісними параметрами. Дотримання принципів комплексно-пропорційного розвитку ринкових елементів та структур, їх інтеграції у системи іншого порядку, історизму, регіоналізму та керованості дозволяє визначити раціональні з точки зору перспективності суспільних потреб форми територіальної організації туристичного ринку.

Ринок туристичних послуг є об'єктивною реальністю, формою організації виробництва та споживання туристичних благ, послуг та товарів. Ринкові реалії суспільного розвитку обумовили певну зміну теоретико-методологічних настанов географії туризму. Нагальною стала потреба в пе-

реході від ресурсно-детермінованого підходу, відображеного категорією ТРС як основної форми територіальної організації туризму до етапу цільового, орієнтованого на створення попиту на туристсько-рекреаційні послуги, коли форми територіальної організації туристичного ринку визначаються ефективністю їх функціонування на основі дії закону відносних переваг та факторів виробництва, врівноваження попиту/пропозиції. Іншими словами, на сучасному етапі розвитку туризму географія туризму повинна, спираючись на діючі суспільно-економічні закони та ринкові механізми, розкривати існуючі та моделювати найефективніші, з огляду на глобальні та регіональні тенденції розвитку і їх прояв в конкретних умовах ринкового середовища, форми територіальної організації туризму. Ефективність територіальної організації туризму полягає в максимальній відповідності територіальних структур основним функціям туризму при загальній гуманістичній орієнтованості діяльності.

Таким чином, об'єктом географії туризму є ринок туристичних послуг, а предметом – форми його територіальної організації, які формуються за конкретних умов ринкового середовища, відтворюючи сукупну дію об'єктивних умов та суб'єктивних чинників на певній території.

Виходячи з предметно-об'єктної сутності географії туризму, її основними завданнями є визначення:

- кола умов та чинників, що впливають на формування попиту та пропозиції, їх просторово-часової структури, динаміки, диверсифікації, диференціації; напрямків та сили їх впливу з метою прогнозування розвитку та моделювання процесу;
- впливу та проявів загальносвітових закономірностей розвитку туризму в конкретних умовах національного рин-

ку з метою розробки принципів його територіальної організації;

- місця й ролі національного туристичного ринку в глобальному та регіональному туристичному процесі, в формуванні глобальних геопросторових структур;
- просторово-часової структури та територіальної диференціації туристичного споживання, яке відтворює рівень сформованості внутрішнього ринку, що функціонує в формі міжгалузевого комплексу послуг – індустрії туризму;
- рівня сформованості, комплексно-пропорційного розвитку індустрії туризму, її відповідності обсягу та структурі попиту, форм територіального зосередження попиту та територіальної організації індустрії туризму.

Стрижневою проблемою, яку повинна вирішувати географія туризму, є проблема ефективної територіальної організації туристичного споживання на основі формування міжгалузевого соціально-орієнтованого комплексу індустрії туризму.

В першу чергу методичний апарат географії туризму повинен бути переорієнтований на оцінку території для ефективного розвитку туризму і забезпечення його суспільної функції. Ця оцінка включає: а) розробку методик визначення потреби в туризмі, потенційного та реального попиту на туристські послуги, які б відбивали регіональну специфіку; б) розробку методик оцінки туристської привабливості територій, та розробку відповідних методик оцінки можливостей використання територій у туризмі, які б враховували регіональні відміни як ресурсного, так і інфраструктурного забезпечення, не тільки кількісні та якісні характеристики об'єктів, а й інвестиційну привабливість територій. Тобто потрібна методика оцінки території з точки зору ефективності розвитку туризму, своєрідна “кадастрова” оцінка, яка б

забезпечувала виконання туристичних функцій певною територією й формування на цій основі ринків різного ієрархічного рівня.

Значного розвитку набуває дослідження екологічних аспектів функціонування туризму, орієнтоване на визначення закономірностей територіальної диференціації антропогенного тиску на природне середовище, моніторингу і прогнозу стану природних комплексів у центрах масового туризму, конструктивних моделей раціонального туристського природокористування, відтворення природних властивостей території туристського використання, розвитку екотуризму.

До недавнього часу в аналітичній літературі з проблем галузі економічний аспект домінував при вивченні діяльності туристських підприємств, ролі і місця туризму в національній економіці. Перехід до нового етапу суспільно-економічного розвитку підвищив значення, особливо у проблематиці вітчизняних досліджень, вивчення територіальної диференціації попиту і пропозиції на туристському ринку, основ маркетингу й менеджменту виробництва туристських послуг. Особливої актуальності набуває сьогодні переосмислення закономірностей ринкових відносин в туристській сфері в умовах глобалізації світового господарства й розробка теорії регіональних туристських ринків, формування яких визначає інтернаціоналізація суб'єктів туристської діяльності на мікрорівні і регіональна економічна інтеграція – на макрорівні.

Таким чином, географія туризму на сучасному етапі повинна взяти на себе розробку теоретико-методологічних засад, методики та методів геопросторової організації туризму як суспільного явища, оскільки має для цього достатню наукову базу і практичні нароби.

Розширення предметно-об'єктної сфе-

ри географії туризму є об'єктивним процесом, відповідним розвитку об'єкту дослідження, що позначилось й на розширенні теоретико-методологічної бази географії туризму в бік збільшення впливу суспільно-географічної складової.

Сучасний розвиток географії туризму як складової географічного мислення у

напрямах, які відображають новітні соціальні орієнтири загальнонаукового процесу, свідчать про здатність наукової дисципліни, що безпосередньо відбиває функціонально-змістовну сутність такого складного й багатоаспектного явища як туризм, вчасно реагувати на вимоги модернізації концептуальних аспектів.

1. Гезгала Ян. Туризм в народном хозяйстве. Пер. с польск.. - М.: Прогрес, 1974. – 214 с.
2. Крачило Н.П. География туризма. - К.: Вища школа, 1987, с. 208.
3. Крачило Н.П. Основы туризмоведения.-К.: Вища школа. - 120с.
4. Преображенский В.С., Веденин Ю.А., Зорин И.В., Мухина Л.И. Территориальные рекреационные системы как объект изучения географических наук.- Изв.АН СССР. Серия геогр., 1974, №2.
5. Теоретические аспекты рекреационной географии /Под ред. В.С.Преображенского.-М.:Наука, 1975.-285с.
6. Guibilato G. Economie touristique. Dences:Delta a.Spes, 1983; Александрова М.Ю. Экономика и туризм за рубежом (По материалам книги Ж.Гибилато «Экономика туризма»)-Проблемы и программы туристско-рекреационного использования природного и историко-культурного потенциала в регионах России.- М., 1995-168с. с.53-59.